

NIEUWSBRIEF 109

Een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge, ISSN 1382-1962, juni 2004

Korte berichten

Dank

Toen ik onlangs voor een werkbezoek bij de welbekende Jan Keijser kwam, was ik zeer verrast dat de stichting D.i.d.M. naar Chris en mij een in mijn ogen leuke financiële geste deed met de opdracht, 'Ga er maar eens van eten en neem je vrouw dan mee.' E.e.a. was ter ere van de zooste 'klant'. Mijn oog viel op op de bar annex restaurant Caravela te Sao Vicente op Madeira waar we, mijn vrouw en ik, toevallig even waren. Zij nam Espada frita filete en ik Espada grelhada (degenvis) compleet met groenten, badada fritas, vinho da casa, en koffie na. Het geheel was voortreffelijk, en de prijs zodanig dat we dit etablissement (in de kleuren Obidosblauw en wit) nog meermaals gefrequenteerde hebben, en er ook nog een fles met de nationale drank aanschafte. Dit alles tot grote tevredenheid van de stevige goedlachse dienstster met matrozenkraag Guida.

Hierbij onze dank aan de 'Stichting'.

Tjitze en Wanda

Zwerfproject het land in

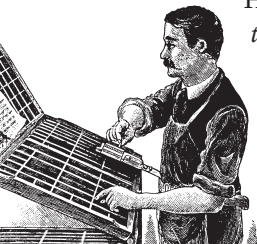
Natuurlijk waren er aanloopperikelen. Papier was er op tijd, maar de tekst moest nog geschreven! Met als titel *Wisselende Contacten* is het eerder aangekondigde *Zwerfproject door de Lage Landen* dan toch van start gegaan. De tekst is klaar, het pak met bedrukte plano's is het 'land in'. Drukker nummer twee voegt er het hare of zijne aan toe. En zo verder. Zwaan kleef aan. Doe jij mee? Wacht maar af of je door deze of gene wordt benaderd. Gene? Niks aan te doen. Ik heb mijn best gedaan. Het pak is de deur uit, inclusief het begeleidende *logboek* met instructies en wederwaardigheden. Kan het ingewikkelder? Ja. Eenvoudiger? Ja. Spannender? Nauwelijks. Over het uiteindelijke resultaat valt niks te zeggen.

Edzard Trake

Grafisch Kwartetspel

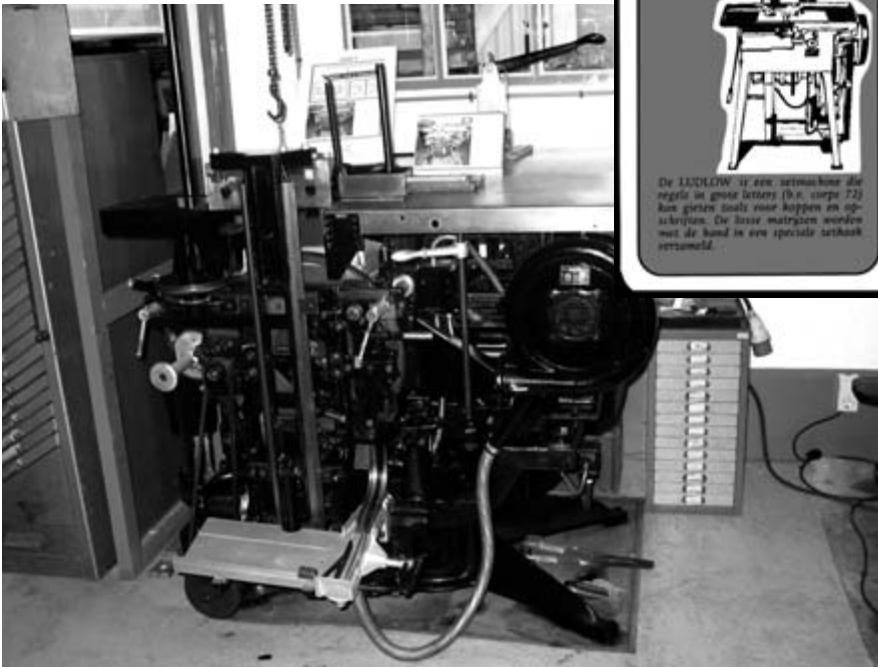
Onlangs is in het Drukkerijmuseum in Etten-Leur het eerste grafisch kwartetspel van Nederland gepresenteerd.

Het spel omvat de kwartetten *letters, zetten, zetmachines, drukken, druktechnieken, beeldragers, kleurenleer* en *boekbinden*. Totaal 32 kaarten in acht kleuren en een kaart met het colofon, alle samengevoegd in een kleurrijk doosje. Elke kaart toont, behalve de naam van het

betreffende onderwerp, een afbeelding en een korte omschrijving. Bijvoorbeeld: ‘Zetmachines – Ludlow – De LUDLOW is een zetmachine die regels in grote letters (bv. corps 72) kan gieten zoals voor koppen en opschriften. De losse matrijzen worden met de hand in een speciale zethaak verzameld.’ De Ludlow maakt deel uit van de vaste collectie van het Drukkerijmuseum. Dat geldt ook voor veel andere op de kaarten afgebeelde machines en materialen.

Het grafisch kwartetspel is een initiatief van de medewerkers van het Drukkerijmuseum, die ook de vormgeving en de productie in hoogdruk voor hun rekening hebben genomen. Diverse bedrijven hebben door hun gewaardeerde medewerking, bijvoorbeeld het vernissen van de kaarten en het maken van stansvormen en films van de illustraties, de realisatie van het kwartetspel mede mogelijk gemaakt. Het grafisch kwartetspel is een uitgave van de Stichting Grafisch Historisch Centrum en voor € 5 te koop in de winkel van het Drukkerijmuseum. Bij verzending per post worden verzendkosten in rekening gebracht. Bestellingen en nadere inlichtingen: Drukkerijmuseum, Leeuwerik 8, 4872 PH Etten-Leur, tel. 076 – 503 48 26. www.drukkerijmuseum.nl.

Middeleeuwse handschriften

Museum Meermanno heeft een prachtige website geopend om de collectie handschriften toegankelijk te maken. Een citaat:

‘Met deze website biedt museum Meermanno-Westreenianum u toegang tot zijn eigen verzameling verluchte middeleeuwse handschriften en tot die van de Koninklijke Bibliotheek. De site beoogt een museale tegenhanger te zijn van de website ‘Medieval Illuminated Manuscripts’ (www.kb.nl/kb/manuscripts) die de KB en Meermanno enige tijd geleden hebben geopend. Belangrijke verschillen met die eerdere site zijn de uitgebreidere mogelijkheden om door het materiaal te bladeren, de Nederlandse vertaling van een deel van de inhoud en de toevoeging van informatieve teksten. De meest fundamentele verandering betreft echter de open opzet en de soepele navigatie tussen database en educatieve teksten. Dat laatste zorgt ervoor dat wie ergens begint te lezen, al snel begint te dwalen door deze schatkamer van de middeleeuwse cultuur.’

Zie <http://collecties.meermanno.nl/handschriften/essays>.

Monotype video

Michael Bixler (www.mwbixler.com) en Michael Russem (www.katranpress.com) hebben een video over het gieten van Monotype letters gemaakt.

Fragmenten ervan zijn op de site van de Kat Ran Press te bekijken: klik op de links naar Ephemera Club en Elston Press op www.katranpress.com. De video's zijn met de Quicktime-player te bekijken.

Overigens zijn de websites van beide heren ook om andere redenen een bezoek waard.

Conferenties

Er wordt dit jaar een groot aantal conferenties voor typografisch geïnteresseerden georganiseerd. Een goed gevulde portemonnee is wel een vereiste: de conferenties vinden verspreid over Europa plaats (en daarbuiten), en deelname kost soms een niet onaanzienlijk bedrag. In chronologische volgorde:

- Typo Berlin 2004 (Berlijn, 13–15 mei)
- 2nd International Conference on Typography and Visual Communication (Thessaloniki, 24–29 juni)
- Typo Tegen 2004 (Leipzig, 9–11 juli)
- TypeCon 2004 (San Francisco, 25–25 juli)
- ATyPi (Praag, 30 september–3 oktober)
- Bad Type, St. Brides (Londen, 18–20 oktober)

En dan zal ik er misschien nog wel een of twee vergeten zijn.

Het is amusant te zien dat op veel conferenties dezelfde sprekers optreden. Nederland is over het algemeen goed vertegenwoordigd – Gerard Unger is op drie van deze zes conferenties present, net als Jan Middendorp.

De conferentie in Leipzig is voor de lezers van de nieuwsbrief misschien de meest interessante. Niet al te ver weg, zeer betaalbaar (100 euro voor tweeënhalve dag), een indrukwekkende lijst sprekers (Frutiger, Zapf, Spiekermann, Noordzij...) en een erg leuke locatie: het Museum für Druckkunst in Leipzig.

Dit museum is opgezet door Eckehart SchumacherGebler, en bevat een indrukwekkende grafische verzameling. De website (www.druckkunst-museum.de) geeft een indruk. Op deze website zal eind juni het complete programma van de Typo Tagen te zien zijn.

Sander Pinkse

Website Stichting lettergieten

De Stichting Lettergieten heeft ook een website, met het makkelijk te onthouden adres www.lettergieten.nl. Letters kunnen online besteld worden!

Bestverzorgde boeken

In de tijdelijke dependance van het Stedelijk Museum in Amsterdam (naast het Centraal Station), zijn nog tot 15 augustus de bestverzorgde boeken van 2003 te zien.

Dagelijks geopend van tien tot zes, op donderdag zelfs tot negen uur 's avonds. Meer informatie: www.smcs.nl.

Hoogdruk en folklore

In Staphorst en Volendam zijn het vooral de oude vrouwen die laten zien dat klederdracht nog steeds bestaat. Dat is vreemd wat aan het einde van de negentiende eeuw werd al verontrust geroepen dat deze nationale traditie op het punt van verdwijnen stond. De verklaring voor het overleven is dat klederdracht over gaat van oude vrouwen naar nieuwe oude vrouwen. Met de komst van digitale druktechnieken is de vraag naar de toekomst van de hoogdruktechniek weer actueel. Over dit fenomeen heb ik, met de status van absolute nieuwkomer, met Gerard Post van der Molen verschillende gesprekken gevoerd. In dit nummer treft u de weerslag van onze gesprekken aan.

Veranderingen

Vijftienvintig jaar geleden was in de wereld van de drukkerij de substitutie van de hoogdruktechniek door de offset vrijwel voltooid. Persen en het lood gingen naar het buitenland of werden omgesmolten. Wat resteerde waren met name particuliere liefhebbers die zich over de hoogdruktechniek ontfermden. De toeleveranciers van deze branche gingen mee met de offset techniek met als gevolg dat de groep liefhebbers verstoken bleef van adequate materialen, informatie en technische ondersteuning. Tegen deze achtergrond is het te begrijpen dat de drukkers elkaar opzochten, kennis en ervaringen delen en acties ondernemen om de continuïteit te waarborgen.

Als het eind van de jaren zeventig wordt vergeleken met het jaar 2004, dan kan van een trendbreuk worden gesproken:

1. de drukkers hebben zich verenigd in de Stichting Drukwerk in de Marge;
2. door inventarisatie is in kaart gebracht welke drukkersactiviteiten, met welke middelen waar ondernomen worden;
3. stilstaande persen zijn opgeknapt en weer tot productie gekomen;
4. er is een netwerk opgebouwd van leveranciers en instituten die zowel functioneel als emotioneel het margedrukwerk ondersteunen.

Toch is er een reden om stil te staan bij de vraag of hiermee de continuïteit van de Stichting en haar leden voldoende is gewaarborgd. Gelet op het feit dat de punten 2 tot en met 4 het werk is van enkelingen die zelf te kennen hebben gegeven dat hun bijdrage eindig is, dan is het antwoord negatief. En er is nog een andere reden om stil te staan bij het punt continuïteit.

De leden die nu belangstelling tonen voor de druktechniek en lid worden, hebben geen directe betrokkenheid bij de eerste jaren van de Stichting. Zij zien de stichting als een instituut, een service waarvoor zij betalen en verwachten om die reden een tegenprestatie. Het nieuwe lid van de Stichting is een consument, een professional

die eisen stelt en accepteert dat voor een prestatie geruild (betaald) moet worden. Zo niet, dan haken leden weer af en zoeken naar andere oplossingen. Een fenomeen dat voor de goede orde in de sportwereld al lang bekend is en wordt opgelost door aan het lidmaatschap uren van inspanningsplicht te verbinden. Ten slotte mag niet onopgemerkt blijven dat met de opkomst van de digitale druktechnieken zowel druktechnieken als materialen sterk geïnnoveerd worden. Het zou wel eens kunnen gebeuren dat het drukken met reëel beeld en inkt op een pers volledig verdrongen wordt door het virtuele beeld in de PC en de printer. Waarvoor zouden drukinkt, reinigingsmiddelen en al die andere toebehoren dan nog nodig zijn? Daarom kan de vraag kan de volgende vraag ruim geformuleerd worden: *is de Stichting Drukwerk in de Marge als belangengroep én als deelnemer aan het maatschappelijk verkeer toegerust om de komende vijftwintig jaar haar doelen te realiseren?*

Knelpunten en oplossingen

Door de inspanningen van het Bestuur van de Stichting is een hechte groep van liefhebbers ontstaan met een landelijke spreiding, landelijke contacten, activiteiten en bekendheid.

Door de inspanningen van de leden van de huidige werkgroep techniek en informatie zijn veel mensen veilig en draaiend, en kunnen leden beschikken over informatie en voldoende materialen. Echter, de startjaren zijn achter de rug en bij de inleiding is al beschreven dat door veranderende omstandigheden blijvend gezocht moet worden naar waarborgen en verankering voor de bereikte resultaten.

Knelpunten daarbij zijn:

- de teruglopende beschikbaarheid en inzetbaarheid van technische expertise binnen de Stichting Drukwerk in de Marge;
- de geringe cohesie tussen groepen die met druktechniek bezig zijn te weten de grafische musea, de grafische werkplaatsen en de individuele drukkers;
- het verlies van technische kennis en ervaring door de vergrijzing en substitutie door nieuwe technieken.

Om hierin bij te sturen gaan de gedachten uit naar het uitbreiden van de bestuurlijke activiteiten en het opdelen van de werkgroep Techniek en informatie in twee werkgroepen, elk met een specifieke taak.

De werkgroep *Realisatie en behoud* richt zich op het in standhouden van de drukpers in algemene zin door manifest aanwezig te zijn bij evenementen, netwerken aan te leggen van drukkers en belangstellenden en informatie uit te wisselen met de overheid, instellingen en het bedrijfsleven. Gedacht wordt aan een werkgroep van vier leden, waarvan één lid deel uitmaakt van het bestuur.

De werkgroep *Techniek en onderhoud* richt zich op het in werking zetten en houden van de verschillende soorten persen en direct daaraan verbonden machines en gereedschappen. Daarnaast streeft de werkgroep na dat door het beschikbaar stellen van informatie en documentatie de individuele leden in eerste aanleg zelf problemen op lossen. Gedacht wordt aan een werkgroep van vier of vijf leden. Niet onopgemerkt mag blijven de algemene bestuurlijke activiteiten gericht blijven op de strategische samenwerking met bijvoorbeeld de grafische opleidingen, de grafische musea en de grafische werkplaatsen.

In het volgende nummer van de Nieuwsbrief wordt dit voorstel verder uitgewerkt. En de goede lezer begrijpt het al: reacties en actieve bijdragen zijn welkom.

Peter Duijff

Bij het omslag: Pastei bij Pastei

Uitgeverij Pastei is in een split-second opgericht voor deelname aan de Kleine Uitgeversbeurs in Paradiso, Amsterdam in 1985. Ik, Alex Barbaix, drukte al sinds 1982 op de Recht Boomssloot 63 te Amsterdam en werd telefonisch gebeld door de organisatoren die margedrukkers zochten om deel te nemen aan de Beurs. Tijdens dat gesprek stortte zowat de galei met moeizaam tot stand gekomen zetsel in elkaar en zodoende lag de naamgeving voor het oprapen.

Na een vijftal jaren in 1987 werd ik gevraagd op de Gerrit Rietveld Academie te komen assisteren in de Zetterij. De voorbije jaren had ik veel gedrukt en daarbij ook wat gezet, liever in een zo groot mogelijk corps, maar om nou studenten met hun vele wensen te bedienen was een uitdaging.

Ondersteund door de docent Ewald Spieker en geholpen door de studenten zelf kwam er na enkele jaren op de Academie een goede werksfeer tot stand. Het experimenteren, het onderzoeken, kijkend werken was de hoofdzaak. Slecht gedrukt? Geen punt, het kan altijd beter. En dat werd het. Ik leerde zelf veel bij door ook in de vakanties met drukkers te praten, kennis uit te wisselen.

Een bijkomstig voordeel was mijn werkplaats thuis, pal aan straat waar ik voor de voorbijgangers zichtbaar stond te werken. Opgeleide boekdrukkers kwamen zich manifesteren en stonden me ongevraagd bij met raad en daad. Letters en persen kwamen uit allerlei hoeken aangewaaid.

Op de Academie had en heb ik een groot formaat proefpers Korrex, eigenlijk te groot voor iemand van 1m62. Om daar sluitend A4 briefpapier op te drukken is niet zo simpel. Grote inktrollen, dus veel stellen en poetsen. Ik kreeg van Bram de Does een kleinere proefpers Gifax en dat was de oplossing. Snel van kleur wisselen, maar ook de legger verwisselen ging makkelijker. En toestellen! Een doorbraak. Toen kwam een trapdegel in zicht, samen met Arnold van Kessel heel vakkundig via een smalle draaitrap naar beneden getakeld. Steeds meer gingen studenten op

de computer werken en steeds meer werd er geprint, ook in kleur. En dus moest er goed gesneden worden. Daarbij was de bordschaar niet meer voldoende, dus een (slechte) snijmachine kwam binnen.

Met veel moeite en pijn was daar mee te werken, en toen duidelijk werd hoeveel gebruik er van werd gemaakt was de aanschaf van een professionelere ze hands machine geoorloofd.

Maar snijden is een ding, binden komt dan om de hoek kijken. Peter van der Linde was een goede mogelijkheid. Hij had van Boekbinderij Buddelmeijer, 40 jaar in Amsterdam West, een naaimachine overgenomen. Daar werden dan wat produkties op gedaan. Toen Peter de machine kwijt wilde ivm de uitbreiding van zijn Antiquariaat Boek en Glas deze lente was mijn blijdschap onmeetbaar. Die naaimachine staat nu op de Academie, naast een professionele nietmachine.

Vorig jaar belde Drukkerij Nobbe de Academie voor zijn Heidelberg Degelautomaat, of we interesse hadden en nu staat die pers ook op de school. Een week geleden kwam daar een Heidelberg Offsetpers (KorD) bij. Alles bij elkaar in een gloednieuwe omgeving in de kelderruimte van de Rietveld. We zijn al aan het drukken.

Op de Recht Boomssloot ondertussen werkte ik voor de buurt; voor vaste klanten, zelfs uit Groningen; maakte ik eigen produkten, druksels enz... Ik kon er samen met mijn salaris van 2 dagen Rietveld goed van leven.

De Nieuwmarkt was ooit een afbraakbuurt ivm de metroaanleg maar nu 25 jaar later is het een geliefde buurt en wordt de huurprijs van een bedrijfspand voor een ambachtsman onbetaalbaar. Na 22 jaar materiaal verzamelen moet nu alles ergens anders ondergebracht worden.

Aangezien ik nog geen (goedkope) werkplek heb gevonden verzoek ik diegenen die ruimte over hebben op straatniveau contact met me op te om deze zomer alvast wat tijdelijk te kunnen verhuizen indien nodig.

Ik hoop dat dat lukt.

Alex Barbaix

De ontwikkeling van de OT Versa

Voorgeschiedenis

De OT Versa kent een lange voorgeschiedenis. Wanneer ik de eerste probeersels ervoor op papier schetste, weet ik zelfs al niet meer. De oudste digitale bestanden dateren in ieder geval uit september 1993. Toen ging het alleen om een halfvette cursief met de wat melige werknaam Kotsyk. Vanuit deze halfvette ontstond vervolgens een lichtere en een extra vette variant.

In die eerste opzet zag ik de OT Versa nog bij uitstek als een grotectorpsenletter, als een displayletter voor bijvoorbeeld omslagen en verpakkingen. Een proefversie ervan is door bevriende boekverzorgers ook juist voor dat soort werk gebruikt. Opvallend waren destijds de wulpse vormen en de sterke verjongingen (met boven- en onderaan verdikte stokken). Er was eigenlijk geen recht stuk in te bekennen. In mijn eigen typografische praktijk heb ik de OT Versa vervolgens verder ontwikkeld. Zo gebruikte ik hem in 1995 als koppenletter voor de tentoonstellingscatalogus *Weather Report*.

In de jaren negentig was mijn aandacht overigens vooral gericht op het afronden van een ander lettertype, de Sheriff. Dit meer zakelijke ontwerp zou in 1996 bij FontShop verschijnen en heeft in vergelijking met de OT Versa een bijna tegengesteld uitgangspunt. Ik ben geïnteresseerd in het onderzoek naar facetten als con-

a n e r k o t s y b

l m i g f j z x v w

æ f i œ H f l f c , .

5 gewichten
per garnituur
& tevens

**KLEIN-
kapitalen:**

LIGHT

NORMAL

SEMI BOLD

BOLD

BLACK

Versa Italic

Versa Sans Italic

Versa Condensed Italic

Versa Sans Condensed Italic

Versatile 1. *veelzijdig*
maar is ook te vertalen
als *flexibel* (van geest)
2. *ruim toepasbaar* met als
variantvertaling *veelzijdig*
bruikbaar.

The character of *OT Versa* can be best described by thinking of Hermann Zapf's *Optima*, then think of *Albertus*, the type design by Berthold Wolpe. Then, try to think of a third design that would complete or continue this line of humane, charming, but also strong and personally flavoured type designs.

Looking closely at *OT Versa* there is no doubt that it is a good candidate to make this line complete. But of course, there is more to *OT Versa* than this.

trast, constructie, gewicht en vormkarakteristiek (stijl). Dat resulteert dan in uiteenlopende lettertypen waarin mijn hand niettemin herkenbaar is.

In 1998 merkte ik dat de OT Versa (toen Nardy geheten) het in zich had om als tekstletter te kunnen fungeren. Ik ben daarop een romein gaan tekenen en heb de vormen van de cursief wat versoerd. De stokken werden verlengd en rechter gemaakt, waarbij het oorspronkelijke karakter van het ontwerp toch zo min mogelijk is aangetast. De individuele letters bezitten gelukkig nog steeds uitgesproken vormkarakteristieken.

Omvang en uitbreiding

De Versa Regular, Sans, Condensed en Condensed Sans zijn op dit moment beschikbaar in vijf gewichten: Light, Normal, Semi Bold, Bold en Black. En dan zijn er natuurlijk nog Small Caps voor al die gewichten. Mede door de productie van Jan Middendorps *Dutch Type* (2003) – dat ik met Bart de Haas vormgaf – is de OT Versa-familie uitgegroeid tot een letter die aan alle eisen van de ontwerppraktijk voldoet. Zo ontstond er tijdens de productie van dit lijvige overzichtswerk de behoefte aan een smalle schreefloze variant voor de bijschriften, die ik daarop in relatief korte tijd kon leveren. Aan de basis van deze smalle staat dan weer de normale ‘Sans’. Tijdens het ontwerpen van de smalle versies ben ik tegelijkertijd gaan experimenteren met verbrede varianten. Deze zogenaamde extended en super extended varianten, die op dit moment in voorbereiding zijn, hebben hun eigen toepassingsgebieden. Zo doet de extended het opvallend goed in kleine corpsen. In het loden tijdperk bestonden er voor deze kleine corpsen speciale optekeningen, waarin de letters relatief breder waren en de binnenvormen meer open. Verder werk ik momenteel aan een reeks open kapitalen in vijf gewichten. Deze waren in de vroege versie van de OT Versa (Nardy) al beschikbaar. De buitencontouren zijn gelijk aan die van de Small Caps van de romein.

De verbrede varianten blijken het overigens opvallend goed te doen als koppenletter. Het is gebruikelijk om voor een kop een vette, een cursief of een groter corps te nemen. Met deze bredere variant is het ook mogelijk dit onderscheid subtieler aan te brengen.

Toepassingsgebied

De Versa is net verschenen bij OurType (www.ourtype.com), een nieuwe uitgeverij waar deze letter naar mijn gevoel echt thuishoort. De OT Versa is relatief zuinig, breed inzetbaar en toch een persoonlijkheid. Daarbij levert die, zoals in *Dutch Type* goed te zien is, een evenwichtig tekstbeeld op. Intussen heeft een Engelse ontwerper de OT Versa al gebruikt voor een biergids, wat de ‘versatility’ van de Versa mooi illustreert.

Peter Verheul

Van de werkgroep techniek

Rollenactie Zomer 2004

Zo langzamerhand zou de gedachte kunnen ontstaan dat iedere drukker inmiddels zijn rollen door AKB heeft laten reviseren en dat de acties vanuit de Stichting niet langer nodig zijn. Dat is gedeeltelijk correct, maar juist door die rollenacties zijn veel collega-drukkers tot het besef gekomen dat hun rollen aan het eind van hun levensduur raken en aan revisie toe zijn. En, met de nieuwe leden komen er steeds weer nieuwe persen boven water.

De rollenacties werden voorheen opgezet en gecoördineerd door Gerard Post van der Molen. Echter, om verschillende redenen vindt dit jaar geen collectieve actie plaats. Om te beginnen is de revisie van rollen een individuele zaak. Daarnaast is bij de vorige acties gebleken dat AKB zelf voldoende expertise in huis heeft om de door u toegestuurde rollen met nieuw rubber te bekleden. Kortom: daar hoeft de Stichting dus niet nadrukkelijk bij aanwezig te zijn.

Met AKB zijn voor de Rollenactie Zomer 2004 de volgende afspraken gemaakt:

- Van elke (hand)rol wordt door u een werktekening gemaakt. De basistekening daartoe is opgesteld door AKB en vindt u op onze website. Daarnaast treft u de basistekening aan in het *Vademecum voor en over margedrukkers* (uitgave 2000). In de lege vakjes op de basistekening vult u alle hoofdmaten in mm in. Zonder deze maten is de revisie van de rol onmogelijk;
- elk lid stuurt individueel de te reviseren rol(len) voorzien van werktekening(en) met de hoofdmaten in een beschermende en stevige verpakking op naar AKB. Het volledige adres is: AKB Longs, Postbus 57, 2300 AB Leiden. Het is aan te bevelen om in een begeleidend schrijven te vermelden dat het hier om de Rollenactie Zomer 2004 van de *Stichting Drukwerk in de marge* gaat;
- AKB reviseert de rollen en stuurt de deze met een factuur aan u retour. AKB geeft de leden die van deze zomeractie gebruik maken een korting van 15% op de standaardprijzen. Daarnaast worden de kosten voor verzending in rekening gebracht. Voor verdere informatie, zoals bijvoorbeeld het vaststellen van de vereiste dikte van te gieten rollen etc., wordt verwezen naar Nieuwsbrief 105. Voor meer informatie kunt u ook terecht bij Cock Rotteveel, productmanager van AKB Longs: 071-7501106, e-mail rollen@akblongs.nl. Op 15 augustus sluit de Rollenactie Zomer 2004. In september en zo mogelijk eerder zijn de rollen weer bij u in huis.

Peter Duijff

Nieuwe uitgaven

Triona Pers

Van Yvonne Breugelmans verscheen *Groeten aan Zenó*. Negen van haar gedichten werden in dit boekje gebundeld. Bij twee hiervan maakte de schrijfster een tekening: één voor het omslag en één bij een gedicht in het boekje.

Oplage: 88 exx.; 16 pp; prijs € 9,50.

Op 22 mei vond in de Badcuyp (Eerste Sweelinckstraat 10, hoek Albert Cuyp) te Amsterdam de presentatie plaats van *Grondvest*, een dichtbundel van Merik van der Torren. Deze bundel is in offset uitgevoerd met een omslag in hoogdruk. Nadere informatie is te vinden op <http://www.zolderman.nl/uitgaven/grondvest.html>.

Oplage: 225 exx.; 64 pp; prijs € 12,00.

Mocht u een of beide uitgaven willen bestellen, dan stuur ik ze na de respectievelijke presentaties toe.

Triona Pers. Havenstraat 2. 9973 PL Houwerzijl, e-mail triona@zolderman.nl, www.zolderman.nl/triona

Stichting Kunstuitleen Zeeland

Markus. De mug, het meer en de olifant. Middelburg, 2004. 17 p. (tekst) + xxxiv p. ill. door de schrijver. 19 cm. (Slibreeks GROOT; 108). Ing. 750 exx. Offset. isbn 9063541120. € 9,- (incl. verz.k.)

Stichting Kunstuitleen Zeeland, Balans 17, 4331 BL Middelburg, tel. 0118 – 611443, e-mail slib@kunstuitleenzeeland.nl

De Zwaluw

Ode aan de kwee. Een boek met een twee-kleurenhoutsnede van kweeperen uit mijn tuin, met het gedicht *Ode aan de kwee* van Ed Leeftang. Acht pagina's, inclusief omslag. Formaat 32,4 × 19 cm, staand. Gedrukt op Antinoë naturel papier, 160 grams in een oplage van 25 exemplaren. € 35.

Te bestellen bij *de Zwaluw*, Rosemarijn van Limburg Stirum, Anthony Duyckstraat 4, 2613 GZ Delft. Of via rmstirum@zonnet.nl. Kosten inclusief verzenden € 37,50.

Officina Borogovi

Rigby Graham, *Postcards for Murphy* (2004) Een serie briefkaarten en tekeningen naar aanleiding van de videofilm *Rigby Graham's Irish Voyage*. Met een inleiding en vier nieuwe houtsneden. De kaarten en tekeningen zijn gereproduceerd in kleur. Gebonden in papieren band (van Erik Schots, Krommenie) met een van de houtsneden op de voorzijde, 26,5 × 19 cm en iv+31+v bladzijden. Prijs € 135.

Officina Borogovi, Ioannes Quercus, Pastoor Pendersstraat 21, 6262 PB Banholt; flitspost quercus@freeler.nl

Zolderpers

Desiderius Erasmus. Het huwelijk of Xanthippes beklag. Vught: Zolderpers, MMIV. 63 p. Het boekje werd gezet uit Spectrum. De Nederlandse vertaling in romein, het Latijn in cursief volgens de 16de-eeuwse gewoonte, ingevoerd door Aldus Manutius, uitgever van diverse werken van Erasmus, en eveneens in praktijk gebracht door Erasmus' Bazelse vriend, de drukker Johannes Froben. Het is met de handproefpers gedrukt in een oplage van 80 genumm. exx. op Fabriano Academia. De omslag is Fabriano Tiziano in de kleur Danubio. Het brocheren is geschied in atelier De Distelkamp te Dodewaard. Prijs € 16,50 excl. ver.k.
Zolderpers, Van Doernestraat 2, 5263 BD Vught

Griffioen Pers

VIVAT OMLANDIA, *wapen en vlag van de Ommelanden*, P.L.C. Niemeijer, 24 pag. + omslag, formaat 14.8 × 21 cm. Geheel gedrukt in 4-kleuren offset ivm de vele kleurafbeeldingen. Het Ommelander wapen bestaat sinds 1579 en het wapen is sinds 1594 onderdeel van het wapen van de provincie Groningen. Hoe zit dat met de Friese vlag die sinds 1957 bestaat. Hierbij een afbeelding van de lino uit 1937 gemaakt door Dr F.J.A. Beins bij het 100 jarig bestaan van het oudste bittergenootschap van Nederland, Omlandia van 1837, gedrukt op getint geveergeerd papier en een reproductie van een proclamatie in de Ommelander Courant van 1802, gedrukt op handgeschept papier.
Maak € 14,- (inclusief verzendkosten) over op rekening 37.58.37.698 t.n.v. P.L.C. Niemeijer Noordhorn en het pakket (3x) wordt u toegezonden. Zorg dat uw adres duidelijk vermeld wordt.

Bycheliuspers

Aryána vae Nivégena: *Vérehty beseryfiga fememéhde jápestedu Vástónu*, 2003. De eerste uitgave in onze reeks 'Wavië, Volk & Cultuur'. Internationale editie met Engelse en Nederlandse samenvattingen. In vele kleuren gedrukt. 30 exx., 36 pag, 20 × 23,5 cm, gebonden, in cassette, € 30,-
Mós ütégófe rójsaset 'Váva, Fajje o Cuitüre'. Ieteinassonáh édisye, Oegelist o Nédelëdist sémfetígít. Dedruj fóll clevríss. 30 ejs., 36 pág, 20 × 23,5 cm, bebide, casetet, € 30,-

Wouter Noordewier: *Marta*, 2004. Een fragment uit het *Spaanse Dagboek*: Leven en sterven in Asturië. Een klein monument voor een dierbare. 40 exx., 36 pag, 17 × 12 cm, genaaid in omslag, € 10,-
Nadere informatie: www.buchell.dds.nl/index.htm

Zwanenzang van Max Caflisch (1916–2004)

Met Jost Hochuli behoort de in februari overleden Max Caflisch tot de meest bekende en gewaardeerde Zwitserse typografen. Caflisch begon zijn loopbaan in Basel, waar hij als ‘erster Akzidenzsetzer’ werkte voor Benno Schwabe & Co. Aan deze firma was toen de door hem hooglijk bewonderde Jan Tschichold als ontwerper verbonden. Schwabe was ook de uitgever van diens handboekje *Typographische Gestaltung* (1935), dat Caflisch als scholier gefascineerd had bestudeerd. Hij haalt in het onlangs verschenen *Jan Tschichold: Revolutionär, Reformier oder Renegat?* herinneringen op aan die jaren: ‘Mit Tschichold hatte ich so gut wie keinen Kontakt, man grüßte sich. Mit Sperberaugen besah ich mir die von Tschichold entworfenen, bei den Setzern liegenden Satzskizzen, auch die von ihm zwei- oder dreimal korrigierten Abzüge und schließlich die endgültigen Drucke’. Later zou

Max Caflisch omstreeks 1983.

Caflisch Script

¢

ABCDEFGHIJKLMN OPQRSTUVWXYZ

abcdefghijklm nopqrstuvwxyz

1234567890

Caflisch zich tot expert op druklettergebied ontwikkelen en adviseursfuncties vervullen bij IBM, Bauersche Gießerei, Hell en Adobe. De Caflisch Script van Adobe is inderdaad op zijn handschrift gebaseerd.¹

De boekverzorging van Caflisch bestrijkt voornamelijk het gebied van de literatuur,

de religie en de wetenschap. Een mooi overzicht ervan is te vinden in *Max Caflisch: typographica practica* (1988), een luxe monografie van de Maximilian-Gesellschaft.² Uit zijn werk en zijn publicaties over het vak (waaronder een vertaling van Stanley Morison's *First principles*) blijkt dat hij mijlenver afstaat van wat nu onder ‘Zwitserse typografie’ wordt verstaan. Zijn werk bouwt niet voort op het modernisme maar op de Engelse typografie uit de eerste decennia van de twintigste eeuw, al was hij zeker geen dogmaticus. In 1977, bij het 20-jarig bestaan van de ATypI, hield hij een feestrede met de titel ‘Typographie braucht Schrift’. De taak van de typograaf was volgens hem deze: ‘Dem Leser den Weg zu ebnen, ihm das Lesen zu erleichtern, das Erfassen des Textes so angenehm als möglich zu machen’. Daartoe moest hij kun-

nen beschikken over makkelijk leesbare drukletters. Als een echte representant van de klassieke boektypografie had Caflisch een voorliefde voor revivals en voor andere letters die uitgaan van de traditie. Zijn eigen *Columna* (1952) illustreert dat.³ En natuurlijk werkte hij graag met typografisch siermateriaal, zoals hij liet zien in zijn *Kleines Spiel mit Ornamenten* (1965).

Een keuze uit de artikelen die Caflisch de afgelopen decennia op lettergebied heeft gepubliceerd, is nu in twee delen gebundeld. Het gaat om 44 bijdragen die door de auteur werden geüpdatet. Het vroegste artikel dateert uit de jaren '50 maar het merendeel van de stukken verscheen toch de afgelopen twintig jaar

in de *Typografische Monatsblätter*, een Zwitsers vakblad.

Een aantal stukken over moderne drukletters is duidelijk totstandgekomen in overleg met de betrokkenen: ontwerpers, producenten en uitgevers. Die benadering heeft natuurlijk zijn tekortkomingen maar levert tegelijkertijd gegevens op die anders wellicht nooit waren vastgelegd. In de regel is Caflisch vriendelijk over de nieuwe ontwerpen die hij bespreekt. Zelfs de Rialto, een letter met een wel erg nadrukkelijk kalligrafisch karakter, kan hem bekoren.

Met acht artikelen over werk van Chris Brand, Gerard Unger, Bram de Does en Matthias Noordzij besteedt Caflisch ruim aandacht aan het moderne Nederlandse letterontwerp. Ook voor de beide omslagen van *Schriftanalysen* gebruikte hij Nederlandse letters. Het werk van Unger kende hij bijzonder goed: in de jaren '70 en '80 was hij als adviseur van Hell betrokken bij de ontwikkeling ervan en tussen beide mannen zijn toen vele brieven gewisseld. In *Schriftanalysen* kan zodoende het ontstaan van Ungers Hollander (1983), Flora (1984) en Swift (1985) van nabij worden gevolgd. In zijn artikel over Matthias Noordzijos Caecilia (1991) neemt Caflisch onomwonden stelling in de controverse die er

bestaat tussen Noordzij en Luc(as) de Groot. De Groots Thesis (1994), en met name TheSerif-variant ervan, ligt heel dicht bij de Caecilia. Bijna sarcastisch schrijft Caflisch: ‘Lucas de Groot versucht klarzustellen, daß seine TheSerif eine eigenständige Type sei, was vielleicht mit Phantasie nachvollzogen werden kann, wenn man nicht explizit anderer Meinung ist.’ Bijzonder enthousiast is Caflisch over De Does’ Lexicon (1992): was die letter vijftig jaar eerder verschenen dan had die de Times New Roman zeker naar de kroon gestoken.

Wat Caflisch verder over schreeflozen, egyptiennes, schrijffletters en specifieke historische letters schrijft, bevat weinig nieuws. Hij baseerde zich hierbij voornamelijk op de bestaande secundaire literatuur. In een aantal gevallen heeft hij overzichtelijk de vele revivals van een beroemd ontwerp op een rijtje gezet. De auteur gaf *Schriftanalysen* zelf vorm. De teksten zijn telkens gezet uit een versie van het besproken ontwerp. Vreemd genoeg valt het zetwerk, toch het troetelkindje van de klassieke boektypograaf, wat tegen: de kerning is te rigoureus aangepakt, waardoor er nauwe lettercombinaties voorkomen (bijvoorbeeld met de T). Dit detail buiten beschouwing gelaten zijn het zeker prachtig geproduceerde boeken.

Mathieu Lommen

Schriftanalysen: Untersuchungen zur Geschichte typographischer Schriften

Typotron, St. Gallen 2003. Geb., 2 dln (275+268 p.), ill. in z/w & kleur, € 125,-. ISBN 3-908151-33-3

Jan Tschichold: Revolutionär, Reformier oder Renegat? Erinnerungen und Gedanken

Offizin S, Meran 2004. Geb., 21 p., ca. € 70,-. Oplage: 101 genumm. en design. expl.

Te bestellen bij Minotaurus Boekwinkel, Amsterdam

1. Dit ontwerp uit 1993 is van de bekende letterontwerper Robert Slimbach, die vaak naar (historische) voorbeelden werkt.
2. Verder verscheen er over Caflisch de kleine bundel *MC: Max Caflisch zum fünfundsiebzigsten* (1992), met onder meer een interessante bijdrage van Hans Peter Willberg. In breder perspectief wordt hij behandeld door Jost Hochuli in *Buchgestaltung in der Schweiz* (1993). In Nederland was werk van Caflisch te zien op de in 1983 in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam gehouden tentoonstelling ‘5 × 65: tien boeken ieder van vijf vijfenzestigjarige boekverzorgers uit vijf landen’. De andere deel-

nemers waren Fernand Baudin, John Dreyfus, Huib van Krimpen en Hermann Zapf. Deze tentoonstelling ging vergezeld van een kleine catalogus.

3. Deze serie open kapitalen verscheen in 1952 in vier corpsen (16-60 punt) bij de Bauersche Gießerei in Frankfurt am Main, en werd later nog uitgebreid. Vreemd genoeg is digitaal alleen een 'Columna Solid' beschikbaar (www.linotype.com).

Deze bijdrage is vermeerderd herdrukt uit *Items*, 2004, nr. 6.

Vraag en aanbod

Advertentie

Door het plotselinge overlijden van mijn echtgenoot Ton Water sta ik voor de zware taak zijn drukkerij te beëindigen. Het betreft de verkoop van een elektrische cilinderpers (Hohner comfort), een trapdegel en een tafeldegel, een snijschaar en een foliepers. De kasten met loden letter worden per soort per kilo verkocht. De houten letter gaan per stuk. Daarnaast zijn papier, inkten, wit en literatuur te koop. In samenspraak met enkele leden van de stichting Drukwerk in de marge heb ik besloten tot een kijk- en koopdag en wel op zaterdag 25 september. Voor nadere informatie kunt u zich wenden tot Karel Gildemacher (0513 413398). U bent van harte welkom van 10.00 tot 17.00 uur. Ik vraag u met klem zich aan deze tijden te houden. Voor informatie kunt u 's avonds bellen met Karel Gildemacher 0513 413398. Heily Water, Stationsweg 38, 8401 DR Gorredijk.

Adana

Wie kan me helpen aan een insluitraampje voor een Adana?

Liefst voor de 'Eight-Five' (22 cm buitenmaats), maar een andere maat is ook goed. Peter Hendriks, 0182-529 355 of hendriksp@planet.nl

Letter gevraagd

Gill, corps 72, halfvet, vet of verlengd kapitaal en onderkast in een werkbare hoeveelheid.

Biljet-letters, hout, in een grote maat, plus-minus 20 cm. Alfabet of delen daarvan. Herma Steur, 035-65 610 11 (tussen 20.00 en 23.00 uur), Noordereinde 267 BG, 1243 JW 's Graveland

2002 – Amsterdam

2004 – New York

Onze nieuwste contribuant Erik Vrielink studeerde vorige zomer met succes af aan de Gerrit Rietveld Acadmie, afdeling Grafisch Ontwerpen. Zijn eindwerkstuk bestond o.a. uit een map in oplage met kleine posters waarin hij typografisch zijn ontmoeting met Jenny Carrow, een exchange studente uit Amerika, verbeeldde. Erik is onlangs naar Amerika geëmigreerd om met Jenny te trouwen. Hij is nu naarstig op zoek is naar werk, het liefst in een boekdrukkerij. Wellicht kan hij wat betekenen in de Cooper Union, de kunstacademie van NY. Hij wordt ons contactpunt voor Manhattan (evrielink@hotmail.com).

Jan Sonntag, Berlijn, is sinds kort contribuant en nog student aan de Gerrit Rietveld Academie te Amsterdam (eindexamenjaar). Hij bezit een Korrex Berlin Speciaal, die hij vorige week in 21 uur naar Zuid-Frankrijk vervoerde om er deze zomer op te kunnen werken. Hij zal het volgende omslag in boekdruk zelf maken met een eigen op de computer ontworpen letter. Zie: www.sonntag.nl

Colofon

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Jan Keijser, Leidse Sloopweg 4, 2481 KH Woubrugge, gjkeijser@cs.com

Secretaris: Jan Molendijk, Bronforel 2, 2318 MD Leiden, DidM@jmolendijk.com

Penningmeester: Frans den Breejen, Korte Vleerstraat 8, 2513 VM Den Haag, frans@denbreejen.nl

Nieuwe leden/adreswijzigingen graag doorgeven aan de penningmeester.

Nieuwsbrieven verschijnen 4 maal per jaar, halverwege de maanden maart, juni, september en december. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk de eerste van de betreffende maand binnen te zijn.

Bijdragen liefst per email naar nieuwsbrief@boekproductie.nl, of per post naar

Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam (op flop of op papier getypt, zo niet in elk geval duidelijk geschreven).

Redactie: Alex Barbaix, Lothar Miklej, Sander Pinkse